

Streszczenie

Artykuł omawia twórczość poetycką i eseistyczną współczesnego poety amerykańskiego Gary Snydera, którego zainteresowania od drugiego już czasu skupiają się wokół problemów natury i ekologii. Autor kontynuuje tradycję zapoczątkowaną przez Whitmana i rozwija ją przez wielu innych poetów i pisarzy amerykańskich - krytyków cywilizacji. Snyder idzie jednak dalej od poprzedników przedstawiając własną oryginalną koncepcję ochrony natury i całej planety przed zniszczeniem. Koncepcja ta nie ogranicza się jedynie do sugerowania możliwości i systemu wartości człowieka zachodniego. Artykuł przedstawia między innymi źródła koncepcji Snydera i sposób w jaki używa on swojej poezji do popularyzacji swoich idei.

LUBELSKIE MATERIAŁY NEOFILOLOGICZNE — 1978

Leon Gałstorowski

Iwa Tołstoją droga do ludu

Iwa Tołstoj był w okresie okrywanego sporów o kształt współczesnej mu literatury, odpowiadającej rzeczywistości ówczesnemu społeczeństwu rosyjskiemu; sporów o treść, o formę, o adresata. Kłócono się o tragdyje, oglądając się w przeszłość, podnoszono jedne wartości - deprecjonowano inne. Ale w czasie tych dyskusji i namiętych polemik - prowadzonych już to w kręgu specjalistów, bądź też na szerszym forum społecznym - literatura coraz bardziej traciła swój charakter odświętny i coraz bliższa się stawała codziennemu życiu.

Jak wiadomo, literatura rosyjska początkiem XIX wieku nie wyróżniała się z podglebia żywota wieśniaczego i robotniczego. Potem nie była ona zwierciadłem życia tych klas społecznych. Była ona literaturą warsztatową przywilejowanych. Jeżeli zajmowała się ludem, to interesowała się nim jako barwnym materiałem, poniekąd egzotycznym, jako materiałem o pewnej wartości społecznej. Ale już od połowy lat dwudziestych można zanotować szereg zmian: przeniknięcie do poezji elementów epickich i bujny rozkwit powieści barokowskiej; dążność pisarzy do syntezy i rewizji przeszłości. Równocześnie obserwowuje się próbę oceny teraźniejszości i kształtowanie się dość jednolitego stylu realistycznego. Pisarze zaczynają już nie tylko opisywać nowe stosunki społeczne i dawać świadectwo nowym wartościom humanistycznym przez tworzenie nowego typu bohatera. Zaczynają tworzyć literaturę odkrywczą, która, ukazując sprzeczności życia, dawałaby równocześnie próby ich rozwiązania.

Wynikiem tych zmian była też rotacja tematyki powstających utworów. W połowie wieku takim tematem, stała się sprawa chłopów. Ten też temat przejęli pisarze drugiej połowy wieku XIX. a

a w latach sześćdziesiątych-giedemdziesiątych został on, jeśli nie naczelny, to na pewno często podejmowanym motywem.

Dlaczego jednak silne skądinąd powiązanie z realiami życia społecznego wsi, charakterystyczne dla ówczesnej twórczości, odbiło się na ostrości wymowy powstałych dzieł? Spróbujmy fakt ten przenieśliśmy właśnie na twórczości Iwa Tołstoja.

Lew Tołstoj pochodził z bogatej rodziny ziemiańskiej. Urodził się w rodowym majątku Jasnaja Polana, w pobliżu Tuły. Z majątkiem tym związany był do końca swojego życia. Tutaj przyszedł pisarz dokonywał analizy przyczyn niesprawiedliwości w istniejących stosunkach społecznych. Tutaj stanął przed nim problem pańszczyzny. I wreszcie tutaj szukał dróg zbliżenia z ludem. Po latach spędzonych na Uniwersytecie Kaząńskim, w Moskwie, Petersburgu, na Kaukazie, a w okresie wojny krymskiej /1853-1856/ w Armii Dumajskiej, walczącej w Rumunii, a następnie w Sewastopolu, po podróżkach po krajach Europy Zachodniej, w 1857 r. Tołstoj osiedla się na stałe w Jasnej Polanie. Pracuje tu w założonej przez siebie szkole ludowej, wydaje pismo pedagogiczne "Jasnaja Polana" oraz pracuje jako sędzia polubowny /"ultrawoj posrednik" / rostrzygając spory o ziemię między szlachtą w okresie likwidacji prawa pańszczyźnianego, a chłopami. Piastując to stanowisko Tołstoj występował jako obrońca chłopów, starając się ze wszelkich sił pilnować ich interesów. Wprawdzie już Mikołaj Irtienjew jeden z bohaterów autobiograficznej trylogii z wielką pasją analizuje swój stosunek do ludzi niższych warstw i prostego ludu, a jeden rozdział Dzieciństwa poświęcony jest Natalii Sawisznoj, córce chłopca pańszczyźnianego, to jednak dopiero w latach 1856-1863 Tołstoj pisze i wydaje liczne opowiadania i nowele, w których dokładnie opisuje konflikty moralne między ziemiaństwem a chłopstwem oraz penetruje życie wsi rosyjskiej, kreśląc wyraziste sylwetki chłopów i poszukując zbliżenia z życiem ludu. Można tu wymienić takie opowiadania, jak Polikruszka czy Nichon i Matania. Na szczególnią uwagę zasługują jednak ogłoszony w 1856 r. Poranek ziemniaczny. Wizerunek wsi w tym utworze jest zróżnicowany, a sama wieś to organizm społeczny, w którym widoczne jest ścieranie się sprzecznych interesów oraz wspólna wszystkim chłopom nieufność wobec "dobrego panicza" i jego zamiarów. W opowiadaniu Poranek ziemniaczny Tołstoj zawarł swą sympatię dla ludu, opisał trudne warunki bytowania chłopów, twierdził, że stosunki dwór - wieś

oprzed należał na nowej podstawie, ale - jak trafnie stwierdza Antoni Semczuk - "... na miejsce feudalnej zależności proponował filantropię obywatelską".¹ Tołstoj zawarł w swym utworze przekonanie o możliwości współpracy chłopów ze szlachtą bez przeobrażenia wsi rosyjskiej, bez zmiany stosunków własnościowych, a tylko - w wyniku zmiany prawa pańszczyźnianego.

W latach 1863-1869 powstała wielka powieść historyczna Wojna i pokój, o której Bazyl Białokozowicz pisze tak: W Wojnie i pokoju w bogatej galerii osób reprezentowane są również warstwy i odnawy społeczne /.../ Dzieje bohaterów ukazane zostały w ścisłym powiązaniu z wydarzeniami historycznymi, które determinują losy ludzkie. W ujęciu Tołstoja o zwycięstwie zdecydowały masy ludowe. One właśnie są prawdziwym twórcą historii, jej podmiotem. Dlatego też sprawa chłopstwa jawi się tu jako pierwszoplanowa. Miernikiem wartości człowieka staje się związek z życiem ludu".²

Analizując istotę życia rosyjskiego ukazywał Tołstoj w Wojnie i pokoju przede wszystkim środowisko szlachecko-arystokratyczne, którego najlepsi przedstawiciele stali blisko ludu i rozumieli jego interesy. Szczegółowo została nakreślona postać Platona Karatajewa, chłopca rosyjskiego stanowiącego ucieleśnienie - chociaż nieco jednostronne - cech ludowych. Jest on zupełnym przeciwstawieniem typowego charakteru chłopskiego - postaci Nichona Szczerbatego, uczestnika wojny Ojczyźnianej 1812 roku, który został nakreślony przez Tołstoja raczej pobieżnie. Ale Karatajew to bohater - teza. Chce on we wszystkim i wszędzie widzieć piękno i dobro. Myśli aforyzmami, w których zawarta jest przez wielki formowana filozofia cierpliwości i poddania się losowi. Nie jest on jednostką aktywnie działającą w życiu. Jest on, jak i Nichon, częścią narodu, rozpacza również z powodu cierpienia ojczyzny. Ale Platon, z jego dobrocią dla wszystkich ludzi, trudno wyobrazić sobie w walce. Nie jest on bohaterem, ale miłoścą ludzi nie pozwalając mu niemiłosiernie wroga, nawet tego wroga, który potrafi rozstrzelać wywiezionego chorobą, wziętego do niewoli żołnierza. W ogóle pojedynczy człowiek, w tym i on sam, nie ma dla niego znaczenia.

W postaci Platona Karatajewa Lew Tołstoj głosi postulat depersonalizacji osobowości. Współczesny badacz Antoni Semczuk pisze: "Pojawienie się w Wojnie i pokoju postaci Platona Karatajewa głoszącego idee odumanienia wszyńskiego, co indywidualne, co

jednostkę wyróżnia ze społeczeństwa - można traktować jako pośrednią odpowiedź autora na dyskusje filozoficzne o osobowości w Rosji w latach 40-tych i o "rozumnym egoizmie" /termin Czernyszewskiego/ lat 60-tych. Postawę "rozumnego egoizmu" wyłożył Czernyszewski w powieści Co robić? /1865/, postać Rachmietowa /; postawa ta wyprzedzała z umiłowaniem ludzi, z pragnienia równości dla wszystkich i prowadziła przez osobiste wyrzeczenia /egoizm rozumiany/ do walki rewolucyjnej. Tołstojowi - przeciwnikowi "subiektywizmu" społecznego, dążeń do przeobrażenia życia - postawa ta była obca /.../ Na postać Rachmietowa odpowiedział postacią Platona Karatajewa i programową nęgcją pierwiastka subiektywnego".

Ukończony Wojnę i pokój, Tołstoj znova zajął się działalnością oświatową. Uczy dzieci chłopackie w Jasnej Polanie, układa elementarze opracowuje dramatykę oraz odpowiada na czytanki dla szkół wiejskich.

Rezultatem tego były wydane w latach 1872-1875 Elementarz, Nowy elementarz oraz cztery książki Czytaniek rosyjskich. W latach 1873-1877 Tołstoj pisał i wydaje powieść Anna Karenina, w której równoległe do historii Anny, tytułowej bohaterki, pokazana jest droga życiowa Konstantego Lewina. Jak i główni bohaterowie Wojny i pokoju, tak i Lewin jest poszukiwaczem prawdy. Jest on ziemianinem i przede wszystkim interesuje go problem jak najlepszego ułożenia stosunków między chłopem a ziemianinem. Dużo czyta, studiuje dzieła o gospodarce rolnej za granicą, czyni próby reorganizacji w swoim majątku. Konstanty Lewin jest duchowo bliski swojemu twórcy. Nie jest to autoportret pisarza, ale w jego biogramie filofobko odzwierciedliły się poszukiwania Tołstoja. Konstanty Lewin odrzuca służbę państwową, uważając ją za bezmyślną i zajmując się gospodarką w swoim majątku, mając nadzieję znaleźć sposobu stworzenia pewnej wspólnoty, partnersstwa między ziemianinami a chłopem. Jednak próby Lewina wprowadzenia nowych stosunków na wsi okazały się bezowocne. Fakt rozważania interesów chłopskich i uznania życia chłopskiego za wzorczy moralnie zdrowsze nie zniwelował braku zaufania do niego, do obszarńnika. W najlepszym zamierzał Lewina chłopci doszukują się chytrkości, podstęp. Doprowadza to do kłamstwa całej ideologii Lewina. Sama widzi już teraz tylko w życiu dla siebie, dla ducha po bóże-mu. Taki koniec poszukiwań Lewina, zawarty w powieści zwróconej

przeciwko ówczesnemu społeczeństwu, do którego instytucji Tołstoj ustosunkowywał się coraz bardziej krytycznie, był już wyraźną zapowiedzią kryzysu światopoglądowego pisarza, który nastąpił na przełomie lat siedemdziesiątych-osiemdziesiątych.

Jak widzimy, postępująca ewolucja poglądów Tołstoja szła dwiema drogami. Z jednej strony pisarz, coraz głębiej rozumiejąc znaczenie ludu jako potęgi decydującej o przebiegu dziejów historycznych, pragnął uczynić lud główną postacią swych książek. Ba, rodzi się nawet pomysł "... powieści o życiu ludu, w której osobiście uczestniczącymi byłiby chłopcy".⁴ Z drugiej jednak strony Tołstoj głosił, że jeśli wszyscy będą dążyć do własnego doskonalenia się, zło samo zniknie na ziemi, ludzie przestaną wykorzystywać się nawzajem. Występując więc z krytyką burżuazjno-obszarniczego ustroju i protestując przeciwko uciskowi społecznemu, Tołstoj nie przyzywa do walki, lecz głosi konieczność wewnętrznej pracy nad sobą, nad polepszeniem swojego charakteru.⁵

Podsumowując powyższe rozważania, należy się zastanowić nad dwoma problemami. Po pierwsze, dlaczego tak wielki pisarz, który z tak genialną siłą pokazywał mroczne strony życia rosyjskiej rzeczywistości, z taką pasją piętnujący niedostatki ówczesnego politycznego ustroju i społeczeństwa, nie zdołał jednocześnie wskazać rozsądnej i co najważniejsze prawdziwej drogi narodowi. Po drugie, dlaczego książki Tołstoja o wsi nie przyniosły inspirowanej otuchy i w czym tkwi ów brak budującej jej wartości.

W znanym artykule W. Lentina - Lew Tołstoj jako zwierciedlono rewolucji rosyjskiej czytamy: "Sprzecznosci w utworach, poglądach, w naukach, w szkole Tołstoja są istotnie uderzające /.../ Ale sprzecznosci w poglądach i naukach Tołstoja nie są przypadkiem, lecz wyrazem tych sprzecznych warunków, w których toczyło się życie rosyjskie w ostatnich trzech dziesięcioleciach lat XIX wieku /.../ Z jednej strony stulecia ucisku pańszczyznianego i dziesiątki lat wzmoczonej grabieży w okresie po reformie spłótrzyły góry gniwu, nienawiści i desperackiego zdecydowania /.../ Z drugiej strony chłopstwo dągał do nowych form społecznego życia odnosiło się w sposób niezmiernie wglisty, patriachalny, mistyczny do tego, jak winno być zorganizowane to życie społeczne, jak trzeba walczyć, żeby zdobyć wolność, kto może tą jego walką pokierować, jaki stosunek do interesów rewolucji chłopskiej ma burżuazja

1 burżuazyjna inteligencja, dlatego do zniesienia obszarniczej własności ziemskiej konieczne jest obalenie przemocy władzy carskiej".⁶

Tak więc, jak pokazał W. Lenin, sprzeczności w utworach Iwa Tołstoja, w jego poglądach są odbiciem tych sprzeczności, które widziwy w stosunku chłopów do otaczającej ich rzeczywistości. Chłopi nieawidzili swoich ciemniejących, ale i nie umieli z nimi walczyć. I w twórczości i w nankach Tołstoja odzwierciedlona jest niemożność chłopów do rąbów i nieumiejętność znaleźć na jej prawdziwej drodze do wolności. Siła i słabość poglądów pisarza - to siła i słabość patriarchalnego chłopstwa, którego poglądy wyrażał Lew Tołstoj po zetknięciu ze swoją klasą.

Ponadto książki Iwa Tołstoja przychodziły do wsi od zewnątrz, z gotowym schematem organizowania i wartościowania zjawisk i problemów wsi w ramach gotowego światopoglądu proletariatu. Proces ideowy, jaki przebiegał w nich chłop, jest odrębny od zewnątrz wlezionej przez autora doktryny proletariatu, nie rozwija się on w ramach materialnie chłopieckiej rzeczywistości. Tendencja pisarza, choć obiektywne rozrzucone - są jednak nasaczone wane jednostopniowością, remnego rodzaju propagandą. Bo to nie wiedza swego pisarza, to autor wyrokuje sobie wiele dla wyrażenia swych poglądów i pomysłów.

Paradoksem może wydać się stwierdzenie przyznające twórczości Tołstoja - w obszarach powiększonych wiejskości i chłopstwa - także niezawisłą, gdy dopelnimy je sformułowałem, że kompromitował przeczcie tym samym, i wartości wytworzone przez kulturę szlachecką. Skala paradoksu zmniejsza się jednak, gdy udamy, że przeczcie Tołstoja ograniczała się jedynie do negacji i twórczych elementów nie wsi. A że żądanie sądzi się o teoriach według rezultatów, do których doprowadziły, można stwierdzić, że jego ideologia była błędna.

Przypisy

1. Literatura rosyjska w zagranicę, po redakcją Z. Verajskiego i A. Semczuka, Warszawa 1975, PWN, s. 557.
2. B. Władkożowicz, Lew Tołstoj - życie i dzieło, "Slavia Orientalis" 1978, nr 1, s. 6.
3. Historia literatury rosyjskiej pod redakcją M. Jakóbea, t. II, Warszawa 1976, PWN, s. 326.
4. Cyt. wg: L. Jerszow, Michał Szolochow a Lew Tołstoj, "Slavia Orientalis", 1978, nr 1, s. 79, tj. Wiktor Skrupa.
5. Zob. R. Kuzny, Tołstoj - "Pisarz ludowy", "Slavia Orientalis", 1978, nr 1.
6. Cyt. wg: Lenin o Tołstoju, "Książka i Wiedza", Warszawa 1950, s. 6-9.

Резюме

I. N. Tołstoj kłak wo wreki ożmjenennich sporow o charaktere sovrementnojemu literatury, sootwetsztwujemiej godajannemu rusoskemu obcestu, sporow o sođerżaniji, forme i ob adressahe literaturnogo proizwedeniji.

Rezultatom proizwodiennich perehen w literaturu bylo izmenenne zamiatki wzniakannich proizwedenij. Ojnoj iz glawnich stala krest'janskij tema. Imenno etoj teme udelena očen' mnogo wnimaniji w swoich proizwedenijach Lew Tołstoj.

Из многих его рассказов (Попытка, Тухон и Катанна, Утро по-мелника) и известных романов (Война и мир, Анна Каренина) видно, как глубоко понимал писатель значение народа, как силы, решающей ход истории. Он желал сделать народ главным героем своих книг, но, одновременно провоцировал познать непротитивения эту насилием. Этот факт позволяет констатировать, что писатель ограничивался только отрицанием, не внося творческой и реальной социальной программы, которая позволила бы изменить существующие при жизни Толстого общественно-политические отношения в России.